

קידושא רבה

ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת לדרתם ברית עולם: (שמות לא, טז)

(פסחים קו, א) תנו רבנן זכור את יום השבת לקדשו - זוכרהו על היין ... אין לי אלא בלילה ביום מנין תלמוד לומר זכור את יום השבת .

גדר הקידוש

כתב הר"ן דהך דרשא אסמכתא בעלמא היא, דאי קידושא דיממא דאורייתא היכי לא אמרינן ביה אלא בורא פרי הגפן ותו לא, והלא ברכה זו ברכת הנהנין היא ולא מעין קידושא היא. אלא ע"כ קידושא דאורייתא בלילה היא דהוי בכניסתו, ומשום דכבוד יום עדיף מכבוד לילה ראו חכמים לעשות ביום זכר לקידוש, והיינו בורא פרי הגפן ותו לא שהוא התחלת קידוש של לילה.

עוד כתב שלפי שאין אומרים שירה אלא על היין, כיון שמברכין על היין תחלה שלא כדרך שאר הסעודות, הוי כעין שבח ושירה לקדושתו של יום. ומשום דלא הוי אלא מדרבנן לא ראו להאריך בו יותר כדי שלא להשוותו לקידושא של לילה, וקראוהו קידושא רבא לכנוי לפי שאינו עיקר קידוש של לילה.

אמנם עי' ברבינו בחיי (שמות טז, כה) וז"ל עיקר קדוש אינו אלא ביום, ועל כן נקרא קדוש היום קדושא רבא.

איסור טעימה קודם קידוש

מוסיף הר"ן דמ"מ כיון דתקנוהו רבנן כעין קידוש אפשר שאף ביום אסור לטעום קודם שיקדש, ואפשר שצריך ג"כ שיהא במקום סעודה כקידוש של לילה. וכ"כ הרמב"ם (פכ"ט מהלכות שבת), אבל הראב"ד השיגו ואמר דכיון דהאי קידושא מדרבנן בעלמא הוא, מותר לטעום קודם שיקדש ולא אסרו אלא לקידוש של לילה. וז"ל הרמב"ם (שבת כט, י) ומצוה לברך על היין ביום השבת קודם שיסעוד סעודה שניה, וזה הוא הנקרא קידושא רבא, מברך בורא פרי הגפן בלבד ושותה ואחר כך יטול ידיו ויסעוד, ואסור לו לאדם שיטעום כלום קודם שיקדש, וגם קידוש זה לא יהיה אלא במקום סעודה. והשיג עליו הראב"ד וז"ל א"א בחיי ראשי אם מסברא אמרה לא סבר מימיו סברא פחותה מזו, ולפי שקראוהו קדושא רבא יצא לו ואינה כלום, שכבר נתקדש היום בכניסתו על היין קודם שיטעום, ואילו בא לקדש ביום על הפת מי לא מקדש ותחשב המוציא במקום ברכת היין ויאכל, וכשדרשו (פסחים קו) אין לי אלא בלילה ביום מנין אסמכתא היא, דעיקר קידושא בלילה כתיב, מדכתיב את יום ולא כתיב ביום, א"נ דאי לא קדיש בלילה קאמר.

עשיית קידוש לפני הסעודה

על פי דברי הרמב"ם האלה יש לעורר במי שהלך לקידוש אחרי התפילה, ומגיע הביתה לסעודת שבת שעליו לקדש עוד הפעם אע"פ שכבר יצא ידי"ח קידוש, שלפי הרמב"ם העיקר שיברך על היין קודם סעודה שנייה, ולכאורה הגדר היא שיקבע סעודת שבת על היין, א"כ עכשיו שמתיישב לאכול סעודה שנייה עליו לחזור ולקדש.

אלא דיש להסתפק אולי כבר יצא ידי חובת סעודה שנייה, שאע"פ שלא נטל ידיו, יתכן מאוד שאם אכל בקידוש כמו שצריך, אז באמת קבע סעודה והיה חייב ליטול ידים ולברך ברכהמ"ז. ואע"פ שלא אכל פת, אבל הרי אכל הרבה פת הבא בכיסנין (עוגה, עוגיות, קרקרים, בורקסים למיניהם), וכיחד עם זה אכל שאר המאכלים, (דגים, הרינג, קוגל, טשולנט, כבד, בשר וכו') א"כ לפי המבואר בסימן קסח נחשב לקביעות סעודה וחייב לברך ברכהמ"ז.

וכבר צווה ככרוכיא הערוה"ש (או"ח קסח) נגד דרך האוכלים בקידוש, וז"ל ודע שכמה גדולים צעקו ככרוכיא על מה שנתפשט בדורינו בכל המדינה שבעת איזה שמחה עורכים שלחן עם כמה מיני דגים, וכמה מיני בשר, ואוכלים עם פת הבאה בכיסנין, ואוכלים בלא נט"י ובלא המוציא וברהמ"ז אלא בברכת מזונות ולבסוף על המחיה, ואוכלים הרבה מאד מהגלוסקאות ומחלה האפוי על שמן שקורין בויהמ"ל חלה, ואין שום ספק בזה דצריכין ליטול ידיהם והמוציא וברהמ"ז. ואפילו אם יזהרו שלא לאכול הרבה מהפת מ"מ הא לדעת הגדולים

שבסעיף הקודם אם שבעו מהלפתן חייבים ליטול ידיהם וכו', אף כשאוכלים מעט פת ובוודאי כד' ביצים אוכלים, ורק מעט מהיראים נזהרים בישבם על שלחן כזה לבלי לאכול הרבה, או שנוטלים ידיהם ומברכים המוציא על פת סתם, אבל רוב המון ישראל אין שומרים עצמם מזה על כן בוודאי חלילה לעשות כן אך אין בידינו למחות כידוע. וק"ו בן בנו של ק"ו הקידוים שמערכים היום.

ממשיך הערוה"ש וכותב קצת לימוד זכות, שמלשון הרי"ף בענין זה שכתב בזה"ל מסקנא היכא דאכל לה בתורת כיסנין מברך במ"מ וכו' והיכא דאכל לה בתורת קביעותא מברך עליה המוציא וג' ברכות עכ"ל. משמע מלשונו דאינו תלוי בשיעור קביעת הסעודה אלא באופן האכילה בין ההכנה לאכילת עראי ובין ההכנה לאכילת קבע, וזה ידוע שבאכילת סעודה גמורה פושטין הבגדים העליונים ויושבים סביב השלחן, אבל באכילת אלו חוטפין ואוכלין כמה שהן בלי הכנה, ויש אוכלין מעומד ומהלך כידוע וסוברים דזה לא מקרי קביעת סעודה. וזה שאמרו בגמ' כל שאחרים קובעין וכו' צריך לדחוק לפי זה ג"כ באופן שכתבנו, וכל ירא אלקים ירחק א"ע מזה, והוא רחום יכפר עון.

קידוש במקום סעודה

בעיקר הדבר שיוצאין ידי חובת קידוש במקום סעודה ע"י אכילה בקידוש, כבר העירו שבשו"ע (רעג, ה) הובא דברי הגאונים שאפילו אם אכל דבר מועט או שתה כוס יין נחשב לקידוש במקום סעודה, וגומר סעודתו במקום אחר, ולפי"ז לא מהני לעשות קידוש אלא רק בתורת התחלת הסעודה, שהרי כתבו וגומר סעודתו, א"כ היכא שבירך ברכה אחרונה בקידוש אינו יוצא ידי"ח קידוש במקום סעודה.

וכן מבואר בדברי הפרישה (ס"ס רסט) וז"ל מיהו נראה לענ"ד הא דכתבו הגאונים דאם שתה כוס יין מותר לאכול במקום אחר היינו דוקא לדעת רשב"ם דסבירא ליה דיין דינו כפת לענין דברים הטעונים ברכה במקומו, ולכן דיינו אם שתה אחד במקום זה יכול לילך לכתחלה במקום אחר ולשתות ואין צריך לחזור ולברך על השתייה. וגם אין צריך לברך ברכה אחרונה קודם הליכתו על מה שכבר שתה, דכיון דבעי יין לרשב"ם ברכה במקומו אמרינן לקיבעא קמא קמהדר, אבל לדעת ר"י דסבירא ליה דאין יין דומה לפת בענין זה מיחשב גביה ההליכה ממקומו היסח הדעת כאכילת פירות וצריך לחזור ולברך כשירצה לאכול, ממילא לא נחשב לשתות גם כן במקום סעודה כשהולך ואוכל במקום אחר וצריך לחזור ולקדש במקום שרוצה לאכול שם.

וכן נראה לי לדקדק מלשון הגאונים וז"ל הא דאמרינן אין קידוש אלא במקום סעודה אין צריך שיגמור שם כל סעודתו במקום אחד אלא אוכל מעט ושותה שם כוס של יין ואח"כ גומר סעודתו במקום אחר אבל אכל פירות לא עכ"ל, והנה מדסתמו וגומר סעודתו במקום אחר ולא כתבו ואוכל במקום אחר, משמע דמה שאכל ושתה כאן עם מה שיאכל וישתה הכל סעודה אחת מיקרי, והיינו טעמא משום דלא בירך במקום שקידש ברכה אחרונה על מה שאכל או ששתה שם, אלא שבעינן שאכל או שתה דבר חשוב הטעון ברכה במקומו שמתוך חשיבותו עשה למקום קידוש זה קבע והתחלת הסעודה אף שאחר כך ילך למקום אחר לא יחשב הפסק והכל סעודה אחת היא, והסעודה התחיל בקידוש וקריאה במקום עונג מיקרי.

אמנם בשו"ע הרב (או"ח רעג) מבואר דלא כדברי הפרישה ולפי הגאונים יוצא אפילו אם מפסיק בין מה שאוכל עכשיו למה שימשיך סעודתו אח"כ, וז"ל הורו הגאונים שזה שאמרו חכמים אין קידוש אלא במקום סעודה אין צריך שיגמור שם כל סעודתו אלא אפילו אם אכל כזית או אפילו כזית מחמשת המינים שמברכים עליהם בורא מיני מזונות או ששתה רביעית יין מלבד כוס הקידוש יוצא בזה ידי קידוש במקום סעודה, ויכול לאכול אח"כ הסעודה במקום אחר בין מיד בין לאחר זמן, ואינו צריך לברך על הכוס קודם אותה סעודה בין בלילה בין ביום, שכיון שכבר יצא ידי קידוש במקום סעודה הרי סעודה זו האחרת דומה לסעודה שלישית של שבת שאין צריך לברך על הכוס לפניה.

יש עוד דרך ליישב מנהג העולם, די"ל שגם פת הבאה בכיסנין נחשב פת לענין לצאת ידי"ח סעודת שבת, ודנו בזה הפוסקים. ועי' קה"י ברכות (סי' כה) שמסיק שיש כאן ספק, והדין בזה תלוי אי קידוש במקום סעודה מדרבנן או מדאורייתא. ועי' שו"ע הרב (קפ"ח י') שאין יוצא ידי"ח סעודת שבת בפת הבאה בכיסנין, אמנם בהגה"ה שם כתוב שחזר בו בסוף ימיו. וצ"ע במה שכתב לעיל שאחרי שכבר יצא ידי קידוש במקום סעודה, נחב הסעודה שיאכל אח"כ כסעודה שלישית שא"צ לקדש על היין, משמע קצת שכבר יצא ידי"ח באכילתו בקידוש, דאלת"ה

למה לא כתב שכבר יצא ידי חיוב קידוש.

טעימת המסובין

ידועים הם דברי הגרי"ז דבקיודש היום לא סגי שלא ישתו כל המסובין מהיין, והטעם י"א משום שעיקר הקידוש היום אינו אלא ברכת הנהנין ולכן צריכין גם השומעים ליהנות. ועי' בריטב"א (פסחים קו, א) על הא דאמרינן שביום מברך בפה"ג, שהביא דברי הר"י קרקושא שהוא כברכת הנהנין דעלמא שאם יצא אינו מוציא. וכ"ה מפורש ברבינו דוד (פסחים שם) שבזמן פרי הגפן הוא רק ברכת הנהנין, ולכן לא אמרינן בזה אע"פ שיצא מוציא.

ובספר תשובות והנהגות (כרך א סימן רסד) כתב שלפי הר"ן (הנ"ל) שזהו בגדר שירה על היין, א"כ יוצאין בלי טעימה בגדר שירה ולא כברכת נהנין. וכן דעת הרבינו ירוחם הובא בב"י (סי' רע"ג) וכן פסק ברמ"א (ר"ס רע"ג) שמוציא בקידוש היום אע"פ שכבר יצא, אף שבברכת הנהנין לא אמרינן בו אם יצא מוציא.

עוד כתב שסברת הגרי"ז גופא רק לחומרא ולא פסק כן לדינא, והמיקל בזה כמנהג ישראל יש לו על מה לסמוך. וכן נוהגין בכל הישיבות שאין כל אחד טועם שאין בו כדי טעימה לכל אחד, והמחמיר לעצמו תע"ב.

[עוד הביא ששמע מאחד מב"ב של הגרי"ז, שמרן זצ"ל סיפר שהציע חידוש זה לפני אביו הגר"ח זצ"ל ולא קיבל הדברים, והטעם שהפוסקים לא השמיעו חידוש זה שבקידוש היום חייבין דוקא לטעום, אבל אח"כ כשביקר אצל אביו ראה שאביו מדקדק כן].

ובשו"ת חלקת יעקב (ח"ג סי' ק"פ) כתב שזכור לו ימים מקדם, ומעולם לא ראה לרבנן חסידים ואנשי מעשה שיקפידו על כך. גם בספר שמירת שבת כהלכתו מסיק שמנהג רובא דעלמא שלא להקפיד בכך. ובס' העמק שאלה (שאלתא נ"ג) ג"כ כתב שדי בזה שראש הבית קובע סעודה על היין וכל בני ביתו יצאו בזה, ושפיר מינכר חשיבותו וכבודו של סעודה זו. ובספר פסקי תשובות טוען שגם לשיטת הגרי"ז אין הכרח לשתות משירי כוס הקידוש דוקא, אלא גם משאר יין שעומד שם על השלחן, ודברי טעם הם.

וכן מבואר במשנ"ב (קעד, ג) בשם הדה"ח, שכתב שאם קידש על היין והוציא אחרים בברכתו, אם לא טעמו מכוס של קידוש ורוצים לשתות שארי משקין, אף שהיו לפנייהם בשעה שבירך על היין צריכים לברך על המשקין, כי הטעם שייך פוטר הוא משום שכל המשקים טפלים לו וכשאינו שותה לא שייך טעם זה. מבואר בדברי דה"ח שאפשר לצאת בלי שישתו המסובים.

ברכה על שאר משקים כשטעם מהכוס

עכ"פ מבואר בדה"ח שאם המסובים טעמו מכוס של קידוש א"צ לברך על מה ששתו בהמשך. אבל אין זה פשוט כלל, דיעויין בביה"ל (קעד, ב) שכתב בשם הח"א דדוקא בשותה יין בקביעות אבל לא בשותה כוס אחד או ב', ואין בדעתו למשוך עצמו ביין, וכ"ש כשמקדש ושותה רק כמלא לוגמיו דלא מהני לפטור המשקין אפילו היו המשקין לפניו בשעת ברכה. ממשיך הביה"ל שאע"פ שסתם במשנ"ב שלא כדבריו מפני שהרבה אחרונים חולקין וסוברין דאפילו בלא קבע לשתות יין ג"כ מהני לפטור שאר משקין, מ"מ אין להקל רק כששתה עכ"פ כמלא לוגמיו שהוא שיעור חשוב דמיתבא דעתיה, דגם לענין קידוש כמה גדולי ראשונים סוברין דאינו יוצא בפחות ממלא לוגמיו.

ומסיק דלדינא צ"ע, ונכון לכתחלה שמי שירצה לפטור שאר המשקין ישתה עכ"פ מלא לוגמיו, ואם לא שתה מלא לוגמיו יבקש לאחד שלא טעם כלל מן הכוס שיפטרנו בברכה על המשקין או שיברך על מעט צוקע"ר לפטור המשקין.

קידוש על יי"ש

מנהג העולם לקדש על יי"ש שבת בבוקר, ובדרך כלל מקדשין גם על כמות קטן כדרך השותים יי"ש, ויש לדון בזה מכמה צדדין.

חמר מדינא

והנה בשו"ע (או"ח רפט, ב) כתוב שבמקום שאין יין מצוי הוי שכר ושאר משקין, חוץ מן המים, חמר מדינה ומקדשין עליו. ואם אין לו שכר ושאר משקין, אוכל בלא קידוש. וכתב המשנ"ב (ס"ק ח) דמשמע דבמקום שהוא מצוי אין לקדש על השכר ושאר משקין. ולעיל (סי' רעב, כט) כתב דנוהגין להקל בזה בשחרית במדינותינו שהיין ביוקר, ומ"מ מצוה מן המובחר על היין הוא. ולענין יי"ש כתב המשנ"ב לעיל (רעב, ל) שאם חביב לו יין שרף יכול לקדש עליו ביום לכתחלה במדינתנו שהוא חמר מדינה, אך שיזהר ליקח כוס מחזיק רביעית ולשתות ממנו מלא לוגמיו שהוא רוב רביעית, ובדיעבד או בשעת הדחק שאין יכול לשתות כמלא לוגמיו, ואין לו יין ושאר משקין אפילו שתיית כל המסובין מצטרפין למלא לוגמיו כדלעיל (רעא, ד). אבל כהיום שאין היין ביוקר, והיין מצוי בשפע לכאורה אין לסמוך כלל על חמר מדינה. ובפרט אלו שמקדשין על ליקרים למיניהם, וקשה להגדיר זה כחמר מדינה, שאף אחד אינו שותה בננה ליקר רק בשביל קידוש או לחיים.

קוקה קולה קפה ותה

יש להסתפק האם משקאות קל נחשבים לחמר מדינה, והנה בשו"ת אגר"מ (או"ח ב, עה) דן בזה וכתב שמשקאות של מיני סודה הן כמים בעלמא, דאף ששותין אותם גם בסעודות החשובות ומכבדין בהם, אבל הוא רק כשתיית מים לצמאון ולהתקרר בימים החמים. והכבוד בהם הוא ג"כ רק כשצריכין לזה, וגם במים צוננין מכבדין כשצריכין להם. וחשיבות משקה הוא שאין השתיה מחמת שצריכים להם לצמאם, אלא שותים אותם אף בלא צורך לגופם אלא בשביל כבוד הסעודה וכבוד האורחים, דאין שום אדם שותה יין ויי"ש ושכר לצמאון, דע"ז שותין מים שיותר עדיף, אלא רק לכבוד בעלמא שותין אותו, ואלו המינים נקראים בשם משקה וחמר מדינה.

ואף המתירין לקדש ולהבדיל על תה מתוק (ערה"ש ערב, יד) שם דרך העולם שמכבדין ושותים זה אף שאין צריכים כלל לשתות אלא מפני הכבוד, ולכן מחשיבים זה למשקה, אף שלכאורה הם מים ממש. והמתירין גם על חלב אולי הוא מחמת שחלב שותין שלא לצורך צמאון, וכשמכבדין לאורח בכוס חלב לא יוכל לומר שאינו רוצה לשתות משום דאינו צמא, דחלב שותין גם שלא לצמאון ויתחשב שאינו רוצה להתכבד, לכן מחשיבין זה למשקה שמכבדין בו כחמר מדינה. אבל המיני סודה אין שותים אותם אלא לצמאון, וכשיכבדו אותו במשקה סודה והוא אינו צמא ולא ישתה לא יתחשב לאינו רוצה להתכבד, לכן אף לדידהו אין להחשיב זה למשקה דחמר מדינה ואין לקדש ולהבדיל עליהן.

וגם בתה ובחלב רק בדוחק גדול יש לסמוך עלייהו להבדיל ולקדש עליהם, וגם בערה"ש שם כתב שרק מפני הדחק יש מקילין על תה וחלב. ובמשנ"ב (ערב, כד) כתב בשם הברכ"י שאין לקדש ולהבדיל על חלב. ואודות תה לא הזכיר משמע שגם על תה אין לקדש ולהבדיל, וכן ודאי מן הראוי לעשות, ובפרט שבמדינתנו מצוי יין. אבל מ"מ אם נזדמן שאין לו יין ולא שום משקה אחר אלא תה וחלב יכול לסמוך על המקילין בהבדלה והקידוש יהיה על הפת. ולענין תה וחלב מה עדיף לפ"מ שבארתי בטעם המתירין נמצא שתה עדיף, אך אולי מצד החשיבות חלב עדיף, ולכן אין בידי להכריע מה עדיף לו בשעת הדחק. אבל במיני סאדע גם בשעה"ד לא יקדש ולא יבדיל עליהו.

ובספר תשובות והנהגות (ד, עז) שבזמננו השתיה הקבועה היא כוס קפה או תה וזה כמו יין בזמנם (צ"ב בין אמיתי לא צריך שיהיה רוב שתייתם ממנו) דמיקרי חמר מדינה להרמב"ם. ואין רגילין בכל סעודה בשכר - בירה כבין, וא"כ עדיף להבדיל על כוס תה או קפה.

ומביא שיש אומרים שמועה בשם הגאון דבריסק זצ"ל שצריך דוקא משקה המשכר וע"כ בירה שחורה דאינה משכר פסול להבדלה, ואינו נכון שהרי איתא בגמ' סוחט אדם אשכול של ענבים ומקדש עליו, ומהכ"ת להצריך בחמר מדינה דוקא חמר המשכר. ומה עוד דעיקר השמועה אינו נכון כלל, דכפי שמעיד גיסי הגאון רבי משולם דוד סולובייצ'יק זצ"ל לעת הצורך ציוה אביו להבדיל על תה או קפה, העולה מדברינו דבמקומנו עדיף כוס קפה עם חלב וסוכר, שהיום חמר מדינה המשכר אינו עיקר השתייה כאן.

וכן נקט בשו"ת ציץ אליעזר (יד, מב) וז"ל ועוד יעוין בירחון תל - תלפיות (אייר תרע"ט סימן צ"ד) שמובא עדות מפי שמועה דהגה"ק בעל ישמח משה ז"ל נהג כן תמיד להבדיל על כוס חלב יעו"ש. גם בימינו ראינו ושמענו על גדולים בארץ ובחו"ל שהבדילו על קפה שחור או עם חלב או על חלב לבד וכן על תה מתוק. ושם בירחון תל תלפיות סימנים ק"ב וק"ו נו"נ בזה ידידי הבלתי נשכח הגה"צ הגר"י וועליץ ז"ל והעלה ג"כ דשפיר

אפשר להבדיל על קפה ותה ונקראים חמר מדינה ושאיין לחוש בזה משום ברכה לבטלה ע"ש. ועד אחרון, בשו"ת אג"מ (או"ח ב, עה) העלה ג"כ הלכה למעשה דאם נזדמן שאין לו יין ולא שום משקה אחר אלא תה וחלב יכול לסמוך על המקילין ולהבדיל עליהן ע"ש. ופשוט דבודאי דה"ה במי שקשה לו מחמת בריאות להבדיל על היין או על השכר דמחשב נמי כמי שאין לו ויכול להבדיל על הנ"ז.

שיעור רביעית

עוד יש לעורר שמדברי המשנ"ב מבואר שצריך לקדש על רביעית שלם של י"ש לכו"ע, וכל הנידון הוא הם אפשר לצרף שתיית המסובין.

אלא שכולם מציינין לדברי הט"ז, דהנה לענין ברכה אחרונה נחלקו הט"ז והמג"א בשיעור שתיית י"ש, הט"ז (או"ח רי, א) יצא לחדש, שאע"פ שנפסק בשו"ע (שם) שהאוכל פחות מכזית בין מפת בין משאר אוכלים, והשונה פחות מרביעית בין מיין בין משאר משקים, מברך תחלה ברכה הראויה לאותו המין, ולאחריו אינו מברך כלל, אבל השונה יין שרף שבמדינתנו אינו בכלל זה, דבזה א"א לשתות רביעית הלוג שהוא ביצה ומחצה, וא"כ אזלינן בתר שיעור השתייה לרוב בני אדם בזה.

ומביא ראיה מר"י הובא בב"י לענין בריה דיש חילוק דאם הוא דבר שדרך לאוכלו עם הגרעין חשבינן עם הגרעין כזית, ה"נ ניזול בתר דרך העולם. עוד ראיה מריש פ' המוציא יין דאמרינן שם יין כדי מזיגה, ומפרשינן כדי רובע רביעית שאם תמזגנו יעמוד על רביעית, והוא שיעור כוס של ברכה, ואמר רבא לענין שבת כיון דבעינן מידי דחשיבי והא נמי חשיבי, פי' דחשיב לצרופי ביה מיא. הרי לפנינו אע"ג דאין שם רביעית כיון דראוי למזוג בו מים עד רביעית, ה"נ ביין שרף שאם שותה כדרך שבני אדם שותין בפעם אחד או אפילו בשתי פעמים כשאין הפסק ביניהם כשיעור שתיית רביעית, כדאי' בס"י תרי"ב דבהא מצטרפין ב' השתיות להדדי, ואז אע"פ שאין שם רביעית הלוג מ"מ כיון שראוי למזוג מים וישתה רביעית, (וצ"ע שהרי לא מוזגין י"ש במים) וא"א לשתות רביעית לסתם אדם קרינן ביה שפיר ושבעת. מוסיף הט"ז דבלא"ה יש צד דבנ"ר א"צ רביעית, דהא התוס' מספקא להו בזה, א"כ נוכל לסמוך ולומר דה"ל כאלו שתה רביעית ביי"ש וחייב בברכה אחרונה.

אבל עי' במג"א (קצ, ד) שכתב דיש רוצין לומר דעל יין שרף מברך בפחות מכזית, דבפורתא מיתבא דעתיה, ול"נ דבעינן כשיעור. דהא בוודאי יש יינות חזקים ומאכלים טובים, כגון מרקחת, דבפורתא מיתבא דעתיה, ואפ"ה בעינן כשיעור דלא חלקו חכמים בשיעורים. וכן פסק המשנ"ב (שם ס"ק יד) וז"ל עוד הסכימו דאין חילוק בין שאר משקין ובין יין שרף, אע"פ דביי"ש מיתבא דעתיה דאינשי בפחות מרביעית, דלא חלקו חכמים בשיעורן, ודלא כט"ז לקמן בסימן ר"י.

א"כ לא מיבעיא לפי המג"א והמשנ"ב שאין לברך ברכה אחרונה על י"ש פחות מרביעית, א"כ בוודאי שא"א לקדש על יי"ש פחות מרביעית, א"כ לא טוב מה שהרבה עושים שמקדשים שבת בבוקר על יי"ש פחות מרביעית. אבל אפילו לפי הט"ז הרי צירף גם שיטות הראשונים שמברכן בורא נפשות על פחות מרביעית וזה בוודאי לא שייך לענין קידוש. ולכן מן הראוי שאם מקדשים על יי"ש שיקדשו דווקא על רביעית. ועוד יתכן שהט"ז לא מיירי אלא לענין בורא נפשות, אבל כוס של ברכה צריך רביעית שלם.

ברכה אחרונה על שתיית קפה

ועי' בשו"ת הר צבי (או"ח א, קנט) שהשואל הביא דברי הפמ"ג (א"א סימן ערב) דמכיון דמברכים לאחריה, ואזלינן בתר שיעור שתייה לרוב בני אדם, ה"ה דמקדשין. [לא מצאתי זה בפרמ"ג] והשואל דוחה דבריו מדברי המשל"מ (ברכות ג, יב) שכתב ששמע שעל שתיית הקפה מברכין לאחריו, אע"פ שיש מתחלת השתיה עד סוף השתיה יותר מכדי שתיית רביעית או יותר מכדי אכילת פרס, למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה, משום דדרך שתייתו בכך ומצטרף. המשל"מ דוחה דבריהם ומביא ראיה ממ"ש הרמב"ם (ספ"ח מהלכות שאר אבות הטומאה) וז"ל אשה שהיא ראשון לטומאה ומניקה את בנה הרי הבן טהור ולא גזרו עליו טומאה, שאפילו תאמר שניק רביעית אפשר שיש מתחלה ועד סוף יותר מכדי אכילת פרס, שהרי אינו יונק בבת אחת והרי גבי יניקה שדרך שתייתו בכך ואפ"ה אמרו שאם יש מתחלה ועד סוף יותר מכדי אכילת פרס אינו מצטרף.

ומאי דק גיסא המנ"ח (מצוה שיג) מוכיח מהא דאמרינן בכמה מקומות (סוכה ה, א ועוד) גבי הנכנס לבית המנוגע

דשיעור שהייה בכא"פ פת חטים ולא פת שעורים, ופרש"י דפת חטים ממהרים לאכול, א"כ השיעור קטן מאכ"פ של אכילת פת שעורים. עכ"פ למדנו מדברי הש"ס דאין כל מיני אכילה שוים, וה"ה כל המינים שבעולם בודאי יש חילוק בשהיית הדבר הנאכל, ובנגעים הוא הלל"מ או מקרא דחטה שהשיעור הוא פרס פת חטים ומסיב ואוכל בליפתן דהוא הכל ממהר באכילתו.

א"כ גבי אכילת מצוה או מאכלות האסורות כל מאכל ומאכל תלוי בשיעורו, וכן לענין יוה"כ כל מין מאכל משערינן כל אחד בדידיה בכמה זמן נאכל פרס מן המאכל האיסור. ולפ"ז ניחא מה שלא ביארו חז"ל כמה הוא כדאכ"פ בבינוני, כי אין שיעור לדבר, רק כל מאכל יש לו שיעור אחר, ולא יספיק הדיו והקולמוס לחשוב כל מין מאכל. ע"כ איזה מין מאכל שאדם אוכל משערינן באדם בינוני כמה צריך לשהות לאכול המאכל הזה, אם יאכל כג' או כד' ביצים.

ועי"ש שלדבריו יש להצדיק פסק הגדולים שהביא המשנ"ל (הנ"ל) שעל קפה צריך לברך ברכה אחרונה אע"פ ששהה כדי שיעור רביעית או כדא"פ, וכיון דכל מין מאכל ומשקה באותו מין משערינן שיעורי אכילה ושתיה דיליה, א"כ בקפה שהיא חמה ורביעית שוהין בשתייתו יותר מכא"פ, היינו דהשהייה היא יותר מאכילת ג' ביצים, אבל הג' ביצים משערים בשתיית ג' ביצים של קפה, א"כ אם שותה קפה רביעית אף דהיא שוהה הרבה מ"מ הוא תוך כדא"פ לקפה ושפיר צריך לברך עליו ברכה אחרונה. ואין ראייה כלל מהנקת התינוק לפי שמשערינן באדם בינוני, ואדם בינוני בודאי בכדי הנקת התינוק כזית או רביעית יכול גדול לשתות יותר מפרס, ולכן גבי קטן אינו מצרף.

נהג האדמורי"ם

מאידיך מצינו שכמה גדולי החסידות נהגו לקדש על יי"ש בשיעור קטן, בשו"ת מהרש"ם (א, קעה) כתב שהעיד לפניו ת"ח זקן שהיה בעצמו במעמד בפני הגה"ק אבד"ק ראפשיץ זצ"ל, שצוה לתלמידיו לקדש ביום על יי"ש על צלוחית קטן כדרך שתייתו, וא"צ שיעור כוס. והגם שהיה לפניו יין על השלחן אמר שמכבדו ביי"ש כדי להורות הלכה לתלמידים. וכן הועד לפניו בשם הגאון החסיד אבד"ק קאמינקא זצ"ל שנהג כן תמיד. והיינו על פי דברי הט"ז (הנ"ל) ומשום שכך דרך שתייתו ושביעת גרונו. וע' בב"י (או"ח רע"א) בשם ראבי"ה שקבלה בידו דסגי בקידוש בקימעה שיעור גרונו וסביב לוגמו אלא שחלקו עליו. **אבל לענ"ד אין משם ראייה כלל ששם הנידון הוא לגבי כמה צריך לשתות מהכוס של ברכה, ואדרבה כתב שם להדיא ששיעור כוס של ברכה היא רביעית, אבל אין צריך לשתות הכל וכו'.** וכיון דשתיית יי"ש נתפשט מאוד והוי חמר מדינה לשתות כמעט בפני כל סעודה צלוחית קטן, **גם זה אינו בזמנינו**, וקשה לשתות יותר מפני חריפותו, לכן שיעורו גם לענין קידוש בכך. וכן הועד לפני בשם הרה"ק מלובלין זצ"ל, וכדאי הם לסמוך עליהם בקידוש היום, ודוקא ביין ושכר בעינן שיעור כוס.

ברכת המזון על אכילת פחות מכזית ושבע

בשו"ת חתם סופר (או"ח סימן מט) רצה לחדש על פי דברי תוס' ישנים (רפ"ד דיומא) שמי ששבע בפחות מכשיעור חייב לברך עליו. דהנה הגמ' (יומא לט, א) מביא ברייתא שהיו כמה הבדלים בין הזמן שכהן שמעון הצדיק ככהן גדול, לזמן של אח"כ, ואחד מהם הוא שנשתלחה ברכה בעומר, ובשתי הלחם ובלחם הפנים, וכל כהן שמגיעו כזית יש אוכלו ושבע ויש אוכלו ומותר, מכאן ואילך נשתלחה מאירה בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים, וכל כהן מגיעו כפול הצנועין מושכין את ידיהן, והגרגרנין נוטלין ואוכלין, ומעשה באחד שנטל חלקו וחלק חבירו, והיו קורין אותו בן חמצן עד יום מותו.

וכתב בתוס' ישנים דדווקא מגיעו כפול, אבל בכזית לא היו מושכין ידיהם כי דימו לקיים מצות אכילה. אבל כאן לא היה מצות אכילה לגמרי, כיון שאין שם אלא כפול ולא היו שבעין. וא"ת היכא דמגיעו כפול ושבעין כדאמרינן בפסחים (ג, ב) איך מיקיימא מצות אכילה, י"ל דלא בעי כזית לגמרי אלא כזית עדיף וחשיבא אכילה וכו'.

וכתב החת"ס שיש ללמוד מדבריו דאי היו שבעים מאכילה כפול, היו חוטפים גם כן, ש"מ דכל אכילה שאדם שבע מאותה האכילה, ע"י שמתברך במעיו, יצא ידי חובתו כמו בכזית. והוא דין חדש, והסברא נותנת כן שזהו בכלל לשון אכילה דקרא. ומציין לדברי הט"ז והמג"א (הנ"ל) ורצה החת"ס לתלות שאלתו במחלוקת מג"א וט"ז.